

УДК 378.016:78(075.8)

ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ ЗАСОБАМИ ДУХОВНОЇ МУЗИКИ

О.Л.Кльоц

Анотація. В статті розглянуто можливі шляхи виховання підростаючого покоління засобами духовної музики.

Ключові слова: виховання, духовність, духовна музика.

Аннотация. В статье рассмотрены возможные пути воспитания подрастающего поколения средствами духовной музыки.

Ключевые слова: воспитание, духовность, духовная музыка.

Summary. This article analyzes the possibilities of education of the younger generation by means of sacred music.

Keywords: education, spirituality, spiritual music.

Актуальність дослідження. Сучасна соціально-психологічна ситуація, що склалася в суспільстві, характеризується своєрідною кризою духовності особистості внаслідок втрати нею духовно-моральних цінностей.

Згідно з Концепцією виховання дітей та молоді в національній системі освіти, «становлення української державності, інтеграція в європейське і світове співтовариство, відмова від тоталітарних методів управління державою і побудова громадянського суспільства передбачають орієнтацію на Людину, націю, пріоритети духовної культури» [5].

Відповідно, головною метою національного виховання, успадкування підростаючим поколінням духовних надбань українського народу, формування у молоді розвиненої духовності.

Окреслену мету слід зреалізувати через виконання низки завдань, зокрема, шляхом забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, старших, культури та історії рідного народу, виховання духовної культури особистості й створення умов для вільного формування нею власної світоглядної позиції.

Огляд досліджень і публікацій. Особлива роль в осмисленні поняття духовності як орієнтації на

вищі цінності належить А.Хом'якову, В.Соловійову, В.Розановій, Н.Страхову, М.Бердяєвій, Л.Шестову, А.Лосєву, Є.Трубецькому, П.Флоренському, С.Булгакову, С.Франку, О.Глінці, Б.Чичерині тощо. Авторами наукових праць з проблем української культури стали Д.Антонович, М.Брайчевський, М.Грушевський, І.Крип'якевич, Б.Лончина, І.Огієнко, М.Попович, М.Семчишин, О.Субтельний, Н.Яковенко тощо.

У середині XIX століття дослідниками Є.Болховитиновим, а пізніше І.Вознесенським, О.Преображенським, Д.Розумовським, С.Смоленським створюються перші праці з історії літургійного музикознавства, у яких визначається роль духовних піснеспівів у житті народу, обґрунтовуються шляхи їх розвитку.

Музично-педагогічні аспекти теорії і практики православної духовної музики починають досліджуватися в другій половині XIX століття педагогами-методистами О.Карасьовим, В. Металовим, С.Миропольським, В.Сосновським тощо.

У кінці XIX – на початку XX століття продовжують з'являтися фундаментальні праці, наукові й публіцистичні статті П.Андреєва, Дж.Бетса, П.Козицького, В.Орлова, А.Полотебнева, у яких порушуються актуальні проблеми православної духовної музики (співацька освіта, моральний аспект православної духовної музики тощо).

Останнє десятиліття XIX і початок XX століття характеризуються тенденцією до підтримки й розповсюдження загальнонародного церковного співу як основного виховного чинника того часу, про що свідчать праці священнослужителів І.Вознесенського, М.Курлова, В.Лебедева і регентів П.Андреєва, М.Рибальченка тощо.

Постановка проблеми. Незважаючи на названі дослідження, варто зазначити, що виховний потенціал православної духовної музики залишається до кінця не вивченим і не реалізованим. Актуальність окресленої проблеми зумовлює необхідність звернення до теми духовного відродження особистості, розвитку її духовно-моральної свідомості, що дозволяє їй активно, творчо включитися в суспільне життя третього тисячоліття, самореалізовуватися та самовдосконалюватися на основі духовно-моральних цінностей.

Мета статті. У даній статті ми пропонуємо розглянути можливі шляхи виховання підростаючого покоління засобами духовної музики.

Виклад основного змісту дослідження. Прагнення сучасної системи освіти виростити високоморальну, красиву людину потребує опори на вивчення перерваних у нашій культурі і просвітництві традицій виховання мистецтвом, натхненним християнським світосприйняттям.

Вивчення творів релігійного мистецтва повинно відбуватися на основі розуміння єдності культури і релігії, де релігія, у свою чергу, є джерелом енергії. Хоровий церковний спів є однією зі складових цієї культури. Як показує практичний досвід, сучасний учитель музики (а він, як правило, є випускником музично-педагогічного факультету ВНЗ) не може реалізувати свої можливості педагога в плані використання церковного співу на уроках музики, оскільки не володіє фактичним матеріалом.

На заняттях із хорознавства, історії музики, сольфеджіо, диригування, музичної літератури у вищих педагогічних навчальних закладах мало вивчається або зовсім не вивчається історія церковного співу, не розглядається його сутність, система розвитку, хоча названі навчальні дисципліни мають усі можливості для цього.

Незнання історії розвитку церковного співу не дає можливості студентам, майбутнім учителям музики, чітко визначити різницю між духовною музикою і церковним співом. Дуже часто ці два поняття ототожнюються. Церковний спів помилково повністю відносять до сфери музики: на переконання багатьох музикантів-педагогів, хорова музика і вся відмінність церковного співу від співу світського полягає тільки в тому, що церковний спів виконується в храмі під час богослужіння і при цьому використовуються церковнослов'янські тексти. Але таке розуміння церковного співу є неправильним.

Інтерес до духовної музики взагалі та церковного співу зокрема, що помітно зріс на початку 90-х років, почав спадати. Перестали проводитись фестивалі духовної музики, учасниками яких були шкільні хори. Спроби використання хорового церковного співу в записі на уроках для слухання музики теж не дали жодних результатів. Причину такої ситуації вбачаємо в тому, що на музично-педагогічних факультетах ВНЗ немає чіткої системи підготовки вчителя музики, який зміг би повноцінно використовувати на уроках такий вид мистецтва, як церковний спів, котрий несе в собі високу моральність: любов до навколишнього світу і людей, вчення про доброту, відчуття краси, гармонії, внутрішнього спокою та зосередженості, дисципліни думок і почуттів.

На думку П.Флоренського, естетична сторона храмового дійства «виявляється через сприйняття краси в усіх сферах культурного життя. І ритмічна структура храмового дійства як очищення

(катарсису), і участь літургійної музики, ритм рухів священника, сама храмова архітектура, іконопис, – це все ефективно сприяє досягненню головної мети – очищення душі» [3, с.99].

Ознайомившись із методично-педагогічною, історичною літературою з окресленої проблеми, ми переконалися в тому, що православне мистецтво реалізує мету естетичного, морального, духовного виховання особистості.

Наприкінці XIX – на початку XX століття розгортається діяльність таких учених, як А.Преображенський, С.Смоленський, В.Металов, І.Вознесенський, котрі у своїх наукових пошуках пішли далі шляхом, прокладеним свого часу Д.Розумовським. Так, зокрема, праця В.Металова «Очерк истории православного церковного пения в России» [1, с. 8-13] була задумана і написана як підручник для духовних семінарій. Автор побудував свою роботу на основі дослідження Д.Розумовського, яке він постійно цитує, але при цьому підкріплює свій виклад багатим критичним апаратом і переліком, використаним особисто при написанні книги рукописних співочих пам'яток.

Праця Н.Успенського «Древнерусское певческое искусство» являє собою систематичний виклад історії богослужбового співу російської православної церкви від початку християнства на Русі й до початку XVIII століття. У роботі наведено багато нотних прикладів із додатковим критичним матеріалом.

Особливої уваги й найвищої оцінки заслуговує дослідження І.Гарднера «Богослужбное пение Русской православной церкви» [4], котра становить собою систематичний виклад історії церковного співу від початку християнства на Русі до першої чверті XX сторіччя. Окремого значення в праці надається питанню про «літургійну природу» канонічного співу. Автор висвітлює церковний погляд на музику і її місце в житті Церкви: православний канонічний спів є не просто елементом або компонентом богослужіння, він - один із видів самого богослужіння.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що богослужбовий спів у православній церкві є однією з форм самого богослужіння.

Духовність – це зв'язок людини з релігією, це стрижень, фундамент внутрішнього світу особистості. Духовності не можна навчити за допомогою настанов. Можна вказати лише шлях, але не можна заставити по ньому йти. Духовність – це те, що відрізняє людину серед інших істот, що властиве лише їй одній. Це – творча спрямованість, насага особистості; певний тип світовідчуття: триєдність ставлення до абсолюту, до світу – природи, суспільства, інших людей, самої себе. Розуміти людину як духовну істоту – це означає вбачати за нею безумовне право на духовне самостановлення, самодіяльність, тобто сприймати особистість як справжнього суб'єкта власної життєдіяльності, котрий несе відповідальність за її здійснення. Духовною є діяльність людини, завдяки якій стан людства його власними зусиллями підноситься на більш високий ступінь проявів.

Перші знання про Бога діти отримують від батьків. Від них вони довідуються про існування Господа і про те, ким Він є. Якщо справи релігії є частою темою домашніх розмов, дитина швидко переконується в їх важливості. Якщо про це не говорити або згадувати дуже рідко, – після вирішення матеріальних справ, проблем харчування, перегляду телевізійних передач, – дитина звикне до думки, що вони несуттєві, або буде вважати, що Божі справи – це щось по-справжньому святкове, проте в щоденному житті великої ролі не відіграє.

Маленькі діти поглинають інформацію надзвичайно інтенсивно, а знання про Бога сприймають охоче та з розумінням. Такі знання можна передавати їм за будь-яких умов (на прогулянці, під час їди, перед сном) у доступній, такій, що відповідає віковій дитини, формі, проте без уживання здрібнених висловів, які можуть призвести до переконання, що Божі справи – це щось дитяче і призначене тільки для дітей.

Діти дуже тонко відчують таїнство, тому про таїнства віри можна розповісти їм у дуже ранньому віці, зазначивши, що цього часто не можуть зрозуміти і старші за віком люди. Дитина з пробудженим інтересом до релігії ставить дуже складні запитання, відповідаючи на які, дорослі самі починають розвиватися. Якщо ж мова йде про проблеми, які проходять через усе життя (наприклад хвороба в родині), можна пояснити дитині, що в цих труднощах, хоч нам і не зрозумілі їх причини, ми довіряємося Господу і лише в Ньому шукаємо розради. Сформований у ранньому віці образ Бога людина несе через усе життя. Не відчувши любові в перші роки життя, дитина не зможе легко сформувати для себе правильне уявлення про Бога як про Отця, до якого завжди звертаються з цілковитою довірою. Якщо діти не довіряють батькам і не можуть на них розраховувати, не знаходять у своїй сім'ї безпеки, це означає, що вони не мають взірця, на прикладі якого навчаються ставлення до Господа [2, с. 62-64].

Ознайомлення школярів і студентів із духовною музикою слід розпочати з доступної розповіді про сутність церковного співу, історію його виникнення та характерні особливості.

Для слухання як учням, так і студентам можна запропонувати такі хорові твори: «Благослови, душе моя, Господа», «Блажен муж», «Ныне отпускаеши», «Богородице Дево», «Многоліття», «Трисвяте», «Отче наш», «Херувимська».

Паралельно з церковною музикою варто пропонувати і твори композиторів-класиків, наприклад, хор «Слався» з опери М.Глінки «Іван Сусанін».

Доцільно ознайомити учнів і студентів також із месами Й. Гайдна, реквіємом В.Моцарта, «Урочистою месою» Бетховена, месою «Stabat mater», «Літургією» та «Всеношною» П.Чайковського, «Всеношною» С.Рахманінова, церковними творами Ф.Шуберта, А.Кастальського, П.Чеснокова, А.Нікольського, А.Гречанінова, М.Іпполітова-Іванова, В.Ребікова, Н.Черепніна.

При ознайомленні з творами духовної музики необхідно дотримуватися ряду вимог, серед яких варто виділити наступні:

слід уважно ставитися до змісту кожного піснеспіву, оскільки Слово є головним у церковній музиці (перед прослуховуванням треба пояснювати зміст піснеспіву, акцентувати увагу, з якою датою православного календаря він пов'язаний);

розповідь про релігійну культуру слід здійснювати від третьої особи: «Віруючі люди вважають ...», «За християнським ученням ...»;

репродукції ікон слід підбирати відповідно до змісту уроку та використовуваного матеріалу;

особливу увагу варто звертати на те, щоб пояснення матеріалу відбувалося без нав'язування, без релігійного акценту, адже сам матеріал є досить сильним за своїм духовно-моральним впливом (необхідно пам'ятати, що головний принцип роботи в школі залишається просвітницьким, без релігійної пропаганди; в поясненнях і узагальнюючій бесіді не потрібно применшувати значимість змісту духовної музики, але й не перевантажувати надлишковою інформацією);

варто враховувати індивідуальні особливості учнів та рівень сформованості в них моральних уявлень, цінностей.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що православна музика має свої жанрові, стилістичні особливості, свою естетику й теорію. За тривалий період розвитку в ній склалися певні традиції – як композиторські, так і виконавські. Твори церковної музики – це пам'ятки вітчизняної культури. Вони є всенародним надбанням.

Православна церква впродовж тисячолітньої історії України, незважаючи на несприятливі обставини, плідно діяла з метою просвіти народу, створювала зразки високої духовної культури, закладала систему ефективної на свій час народної освіти. Церковний спів, пройшовши складний шлях культурно-історичного розвитку, допомагає засвоєнню і розумінню християнського вчення.

Через духовну музику молоде покоління має змогу доторкнутися до вічних моральних істин, розкрити для себе вищу гармонію, досягнути особливості світостворення. Із культурологічних позицій духовна музика може стати однією з форм художнього пізнання світу.

Ознайомлення школярів і студентів із творами духовної музики має свої особливості й труднощі. Щоб подолати останні, педагог повинен достатньо повно володіти фактичними знаннями, методикою викладання предмета, мати необхідний музичний матеріал, а також обов'язково враховувати національність і віросповідання дітей.

Література

1. Анджейчак А. Психолого-педагогічні умови формування творчої особистості дитини в освітньо-виховних закладах / А. Анджейчак // Обдарована дитина. - 2000. - №5. - С.8-13.
2. Винницький О. Церква і духовне буття / Духовні скарби українського народу в житті молоді / О. Винницький. – Тернопіль : МП «Чумацький шлях», 1994. – С.62-64.
3. Гарднер И. Богослужбное пение Русской православной церкви / И. Гарднер. - Джорданвилль, 1982.– Т.2.– 235 с.
4. Громов В.Є. Смысл і границі людської духовності: монографія / В.Є. Громов. – Дніпропетровськ: Націон. гірничий ун-т, 2005. – 158 с.
5. Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти. – Ресурс доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.